

250 éve született Johann Wolfgang Goethe

A tényérnyi, de mégis világhírré szert tett Weimar esete jól példázza, mennyire hatásos lehet, ha az állami (hercegi) jóakarat és pénz egybeesik egy zseni szándékaival és tevékenységével. A most negyed évezrede született génusz, J.W. Goethe élete ezt a tanulságot is hordozza az utókor számára. Folyóiratunk az alábbi három tanulmánnyal tiszteleg a nagy költő emlékének, akinek ugyan — a mi Petőfink szerint — az agya gyémánt, és szíve helyett békasó volt, de mégis a világ-, és főleg az európai kultúra meghatározó egyéniségének számít.

Marth Hildegard írása bemutatja a Magyar Tudományos Akadémián található, nemzetközileg is elismert Elischer-féle Goethe-gyűjtemény történetét és sorsát, és egyúttal vázlatos képet is rajzol a költő életpályájáról, míg Buzinkay Péter az úgynevezett „karlsbadi ásványgyűjtemény” eredetének izgalmas oknyomozó történetét tárja elénk. A két irodalomtörténész után pedig egy fizikus, Lukács Béla elemzi tanulmányában az amatőr természettudós Goethének a tudományban (elsősorban az optikában) ugyan sikertelen, de nagyon tanulságos törekvéseit.

A szerkesztő

Goethe és a Magyar Tudományos Akadémia¹

„1749. augusztus 28-án a déli harangszóval születtem a Majna-parti Frankfurtban. A konstelláció szerencsés volt: a Nap a Szüz jegyében állt, és épp delelőre hágott; Jupiter és Venus barátságosan nézték, Mercurius nem volt ellenséges; Saturnus és Mars közömbösen viselkedtek, csak a Hold, mely épp telivé kerekedett,

fejtette ki ellenfénye erejét, annál is inkább, mert egyúttal bolygó órájába lépett. Ellene szegült tehát megszületésemnek, s nem is láthattam meg a napvilágot, amíg ez az óra el nem múltott. Alighanem e kedvező aspektusoknak, melyekkel a csillagjósok utóbb nagyra voltak, köszönhettem, hogy életben maradtam, mert a bába ügyetlenségéből eredően tetszhalottként születtem, és csak hosszas igyekezettel tudtak életre kelteni.”² — e a szavakkal jellemzi „indulását” J. W. Goethe, a Cotta-kiadónál 1811-ben megjelent *Költészet és Valóság* lapjain. Atyai kívánságra 1765-től jogot tanul Lipszében, de tanulmányait végül Strassburgban fejezi be 1770-ben. A lipcsei években *Wieland*³ és *Winckelmann*⁴ művei voltak kedvenc olvasmányai, itt ismeri meg *Oesert*⁵ is, aki érdeklődését a művészetek irányába hangolja. A strassburgi év sem múlik el nyomtalanul, hisz megismeri *Herdert*,⁶ akivel majd 1773-ban együtt adják ki a *Sturm und Drang* röpiratot.

1775-ben, amikor Goethét weimari udvarába hívja Karl August nagyherceg, az udvar már jelentős irodalmi központnak bizonyul: három éve működik itt Wieland, akit még Anna Amália szász-weimari nagyhercegnő hívott, hogy fiai oktatója legyen. Amikor Goethe Weimarba érkezik, neve már ismert, hiszen egy évvel korábban megjelent a *Werther szerelme és halála*: a herceg nyomban barátjának tekinti őt, olyannyira, hogy 1776-ban kinevezi követségé, majd titkos tanácsosának; Goethe javaslatára hívja udvarába Herdert, és így egy időszakban a weimari udvar fényét a kor három jelentős német személyisége közel egy időszakban emeli. (1782-ben Goethe, a herceg kinevezett miniszterelnöke). A Karl August és Goethe között kialakult mély barátságot — mely néhány év kitérőtől eltekintve a herceg haláláig tart — csak elmélyíti az együtt tett svájci utazás (1779) élménye. Ez az az esztendő, amikor megkezdzi az *Iphigeniát*, folytatja a *Wilhelm Meistert*, és hozzákezd a *Torquato Tasso*hoz. 1786 nyarán Karlsbadba indul — itt az évek múlásával a jövőben is sűrűn megfordul —, majd Olaszországba megy tovább, ahonnan csak másfél év után (1788) tér meg az udvarba; Weimarban megszabadul a hivatali teendőktől, s kizárólag a tudományos és művészeti élet dolgainak intézését, továbbá az 1792-ben újból életre keltett udvari színháznak az intendánsi teendőit látja el; 1791 és 1817 között a weimari udvar színházának igazgatójaként működik. Az olaszországi utat követően a *Római elégiákkal*, három drámával, és egy útleírással gazdagítja a világirodalmat (*Iphigenia Taurisban*, *Torquato Tasso*, *Egmont*). Magánéletében is változást hoznak ezek az évek: 1789-ben megszületik August fia, akinek édesanyját, Christiane Vulpiust a költő majd 1806-ban feleségül veszi.

1794-es jénai találkozása Schillerrel életre szóló, s kezdetét veszi az irodalomból ismert, tárgyában művészeti kérdéseket boncolgató levelezés, amely akkor is folytatódik, amikor Schiller 1802-ben Weimarba költözik.

1805-ben, amikor Schiller meghal, Goethe befejezi a *Faust* I. részét, amelyen egész addigi élete során át dolgozott. Ez idő tájt irodalmi munkásságának csúcspontjára ér, s a weimari udvar is fénykorát éli. Új ismeretségek évei köszöntenek rá: Erfurtban találkozik Napóleonnal (1808), megismeri, és közeli barátot talál *Meyerben*,⁷ és különösen a zeneszerző *Zelterben*.⁸ 1812-ben Tepitzben járva megismeri *Beethovent*, majd élete utolsó szerelmét, az ifjú Ulrike von Levetzowot. 1816-ban meghal a felesége, 1828-ban elveszíti a hercegi barátot, és két év múlva August fiát is; 1823-tól kezdődően a világ elől elzárkózva,

J. P. Eckermann⁹ társaságában él, hogy minden idejét a *Faust* II. része megírásának szentelje.

Fél évvel halála előtt újból meglátogatja az ilmenai kis vadászkunyhót, melynek falán még olvashatóak az 1783-ban írt sorok:

*Immár minden bércet
csend ül.
Halk lomb, alig érzed,
lendül:
sóhajt az éj.
Már búvik a berki madárka,
te is nemsokára
nyugszol, ne félj.*

(*A vándor esti éneke — Tóth Árpád ford.*)

J. W. Goethe 1832-ben hal meg Weimarban, hamvai a weimari sírboltban Schiller és Karl August herceg mellett nyugszanak; szellemi értéke, melyet „egyetlen nagy vallomás töredékének” érzett, hiánytalanul él az utókorban; Zsófia szász nagyhercegnének köszönhetően mindazt, ami a költőfejedelem hétköznapjaiból materiálisan megmaradt, megőrizte a Goethe-ház.

1885. júniusában megalakul Weimarban a Goethe-Gesellschaft, s ezzel, az irodalmi emlékek megőrzésén túl, lehetőség nyílik a Goethe-filológia teljességet megközelítő feltárására. A társaság megindítja a költő életművének összkiadását.

Tíz évvel a Goethe Társaság életrehívása után, az alábbi levél érkezik *Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszterhez:

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Nagybátyám, Elischer Boldizsár¹⁰ Úr, f. évi márczius hó 25-én elhalálozván, végrendeletében reám hagyta a tőle több mint 40 éven át kiváló szakértelemmel és valódi odaadással összeállított Goethe-gyűjteményt, azzal a megbízással, hogy az ő szelleméhez és utasításai értelmében tetszésem szerint rendelkezsem vele.

Boldogult nagybátyám szándékainak megfelelően, kijelentem, hogy én e gyűjteményt semmi szín alatt el nem adom, feltéve, hogy szeretett hazámnak szolgálatot tehetek vele..

Nagyméltóságú Miniszter Úr! Kegyelmes Uram! A főntebbiekben előadtam feltételeimet, amelyek mellett kész volnék hazám valamelyik kulturális közintézetének Goethe gyűjteményemet átengedni. Miután pedig teljesen meg vagyok győződve, hogy e gyűjtemény elhelyezésére, megőrzésére, rendben tartására és a nagy közönségnek hozzáférhetővé tételére megfelelőbb és alkalmasabb közintézetünk nincs, mint a Magyar Tudományos Akadémia, bátorkodom Excellentiádhhoz azon tiszteletteljes kérelmet intézni, méltóztassék engem kegyesen értesíteni, hajlandó lenne-e feltételeim elfogadása mellett a gyűjteményt tőlem elfogadni, s azt a Magyar Tudományos Akadémiának tulajdonába átadni, mely esetben kötelezem magamat a fentnevezett gyűjteményt az Akadémia könyvtárának és a 2000 frtnyi alapítványomat az Akadémia pénztárába közvetlenül beszoolgáltatni.

Kegyes válaszáat kérve, maradtam hódoló tisztelettel

Excellentiádnak alázatos szolgálja:

Dr Elischer Gyula s.k.¹¹

Budapest, 1895. június hó 10-én

A nagylelkű ajándékozó kikötései között megfogalmazódik az igény, hogy az egész gyűjtemény egy különálló helyiségben legyen kiállítva, mely egyúttal a kutatók szolgálatára álljon a hét meghatározott napjain és óráiban. Gondos

előrelátása arra is kiterjed, hogy az alapítványként elhelyezett összeg majdani kamatai biztosíthatóak az esetleges újabb beszerzéseket.

Egy héten belül a miniszter a MTA elnökéhez, Eötvös Lorándhoz fordul:

Nagyméltóságú Báró és Elnök Úr!

Dr. Elischer Gyula egyetemi magántanár, közkórházi főorvos, a leghatározottabban kijelentette előttem élő szóval is, hogy ajánlatát abban a határozott tudatban és azzal a kéréssel teszi, hogy a M. Tud. Akadémiát fogom feltételeinek elfogadására felszólítani, mert nézete szerint ennek a gyűjteménynek(!) elhelyezésére, megőrzésére, rendbentartására és a nagy közönségnek hozzáférhetővé tételére a M. Tudományos Akadémiánál alkalmasabb és megfelelőbb közintézetünk nincsen:

Előttem csak egy czél lebegett az t.i., hogy az értékes gyűjteményt Magyarország számára megtarthassam és így(!) a legnagyobb készséggel fogadtam el a közvetítést az ajánlatot tevő és az Akadémia között..vajjon(!) a M.T. Akadémia a szóban forgó gyűjteményt és alapítványt elfogadni, illetőleg az ahhoz kötött feltételeket elvállalni hajlandó volna-e?

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapest 1895. június(!) 16-án

Wlassics¹²

Ennyi a szűken vett előzménye annak, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába kerülhetett az a gyűjtemény, melyet Elischer-féle Goethe-gyűjteménynek ismernek itthon és külföldön egyaránt.

Heller Ágost¹³ mérnök és egyetemi tanár, aki korábban Kirchhoff mellett dolgozott Heidelbergben, ez idő tájt a MTA rendes tagja, és a MTA-val szorosan együttműködő Könyvtár 'főkönyvtárnoka'. Vállalja a megtisztelő feladatot, hogy az említett gyűjteményt oly módon teszi hozzáférhetővé az érdeklődők számára, hogy azok ne csupán a Goethe-szoba varázsát éljék át, de gazdag anyagát kutathassák is a könyvtárban.

1896-ot irnak, január 1-jén hálaadó istentiszteletre kondulnak a harangok, május 2-án megnyílik az országos ezredéves kiállítás, és megindul a kontinens első földalattija. Eötvös Loránd elnök haladéktalanul értesíti Wlassics minisztert:

Nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi M. kir.

Miniszter Úr!

Az Elischer féle Goethe-gyűjtemény rendezése, felállítása, lajstromozása be van fejezve s a M. Tud. Akadémia május havi összes ülése határozatából május hó 31-ikén(!) d. 12 óraker fog megnyitvatni s a nyilvánosságnak átadatni.

Bátorkodom a gyűjtemény megnyitására Exejádat (?) mély tisztelettel meghívni.

Fogadja Exejád(?) kiváló tiszteletem őszinte kifejezését.

Budapest 1896 május 28.

elnök¹⁴

Azon a május 31-én déli 12 óraker a Palota Akadémia utca felőli saroktermében három könyvszekrényben és egy kettős tárlóban elhelyezett 178 kézirat, 1063 kép és metszet, 366 zenemű, 1446 kötet — melyből húszféle kiadás 320 kötetben Goethe összes művét tartalmazza —, továbbá a karlsbadi ásványgyűjtemény fogadja a látogatókat; a falakat Goethére vonatkozó képek díszítik, s a szoba fülkéjében a Trippel-féle Goethe mellszobor örökdió a szoba hangulata fölött; a falon Balló Ede Elischer Boldizsárt ábrázoló olajfestménye emlékeztet az ajándékozóra.

Az emlékszoba 'Vendégkönyvének'¹⁵ első aláírói Zichy Antal, Szász Károly és Szily Kálmán; tovább lapozva olyan nevek szerepelnek, mint Eötvös Károly, Gyulai Pál, Fadrusz János és Kodály Zoltán, Stein Aurél és gr. Széchenyi Béla. Feltűnően sokan látogattak ide külföldről, New York-tól, Sao Paoló-tól, Frankfurt am Main-on át egészen Ausztráliáig.¹⁶

Az adományozók ha szerényebb ajándékokkal is, de rendre felkeresték az Akadémiát és Könyvtárát, hogy egy-egy Goethe-kézirattal vagy egyéb relikviával kifejezzék tiszteletüket a költő emlékének. Az adományozók között fennmaradt gr. Kuun Gézáné, Beöthy Zsolt, Ruckerbauer Frigyes, Radó Antal, Borovszky Samu és Harsányi Móric¹⁷ neve.

A II. világháborút részben túlélő gyűjteményt ma, a MTAK Kézirattára és Régi Könyvek Gyűjteménye őrzi, és felhasznál minden alkalmat, hogy az európai Goethe-gyűjtemények sorában a negyedik 'helyen álló' különgyűjteményt megismertesse mind a hazai, mind a külföldről érkező kutatókkal. Igaz, nincs már 'Elischer-féle Goethe-szoba', mégis visszakapja illúzióit a látogató, ha belép a MTA Művészeti Gyűjteményének abba a szobájába, ahol eredeti Goethe- és kortárs-kéziratok várják.

A háborús károk okozta hiányok miatt a Heller Ágost-féle és a MTAK Kézirattárának 1974-ben összeállított katalógusa természetesen nem fedhetik egymást tartalmukban, de a megmentett gyűjtemény így is 40 Goethe-autográfot, 162 kortárs-levelezést és egyéb kéziratot, 263 képet illetőleg metszetet (melyek közül egy unikum), és 60 egyéb aprónyomtatványt és hivatalos iratot tartalmaz; megmaradt a karlsbadi ásványgyűjtemény, a Goethe-érmek, továbbá az az üveg-pohár, melyet Goethe a karlsbadi fürdőigazgatóságtól kapott ajándékba, majd azt Weimarban Szymanovszka művésznőnek ajándékozott; a 'pohár' Berlinbe került dr. Löblin birtokába, ő pedig barátsága jeléül a poharat Elischer Boldizsárnak adta.¹⁸

A Goethe-autográfokon kívül Wieland, Oeser, Herder, Anna Amalia nagyhercegnő és Karl August nagyherceg, Schiller és Christiane Vulpius, Körner, és a hűséges barátok: Zelter és Eckermann levelei mellett a gyűjtemény 'büszkeségét' jelenti az a kotta, melyen Beethoven megzenésítette K. Lappe *Nord oder Süd* cím versét, vagy az a levél, melyet Liszt Ferenc írt Weimarból 1854-ben P. Corneliusnak. Különös élmény a metszetek között lapozgatni, mert róluk a XIX. századi weimari udvar tekint vissza ránk; a Goethe-kutató kedvezményezett helyzetben van, hiszen az összkiadásokon kívül, rendelkezésére áll a több száz kötetes Goethe-irodalom.

R. Marth Hildegard

IRODALOM:

Divald Kornél: A Magyar Tudományos Akadémia Palotája és gyűjteményei. Bp., MTA Kiadása, 1917. 143 o.

Elischer-féle Goethe-Gyűjtemény. MTAK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye.

Goethe, J.W.: Életemből. Költészet és valóság. Ford. Szöllösy Klára. Európa Bp., 1982. 721 o.

György, József: Die Goethe-Sammlung Balthasar Elischers in der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Bp., MTAK 1963. 31 p. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, 39.)

Heller Ágost: Az Elischer-féle Goethe-gyűjtemény katalógusa. Bp., MTA Kiadása, 1896. 145 o.

Világirodalmi Lexikon Bp., Akadémiai Kiadó, 1970–1994. 17 köt.

JEGYZETEK:

- 1 A cikkben olvasható 'életrajz' vázlatos, célja az, hogy emlékeztessen azora a helyekre, eseményekre és személyekre, amelyeknek és akiknek valamilyen módok 'közük van' a MTAK Kézirattárában található 'Elischer-féle Goethe-gyűjtemény'-hez.
- 2 J.W. Goethe: Életemből. Költészet és valóság. Ford. Szöllösy Klára. Európa Budapest., 1982. 10. o.
- 3 Chr. M. Wieland (1733—1813): német költő, elbeszélő, műfordító. 1772-től — Anna Amalia hercegné meghívására — Weimarban él, a hercegfjak nevelőjeként. A modern német regény egyik megreformtője. Goethére nagy hatással volt a Wilhelm Meister befejezésének megoldásában.
- 4 J.J. Winckelmann (1717—1768): német művészettörténész, régész, az ókori összehasonlító művészettörténet megalapítója. Érdeklődésére nagy hatással volt A.F. Oeser klasszicizáló hajlama. Goethe így jellemezte: "...hamarosan túllépett az egyes eseten, megfogant lelkében az általános történetének eszméje, s ő új Kolumbuszként felfedezte e régóta áhitott, megjövendőlt, leírt, s bátran mondhatjuk: egyszer már ismert, ám újból elmerült birodalmat."
- 5 A. Fr. Oeser (1717—1799): festő, rézkarcoló, szobrász. Drezdában és Lipszében működött: J.J. Winckelmann és Goethe barátja, Goethét rajzolni tanította.
- 6 J. G. Herder (1744—1803): német költő, műfordító, esztéta. A 'Sturm und Drang' vezető egyénisége. Karl August herceg hívására 1776-tól Weimarban élt és alkotott, nagy szerepe volt Goethe és Schiller szellemi irányításában. A 'nyelv'-ről és a 'történelem'-ről vallott nézetei Európa-szerte nagy hatást gyakoroltak az írókra, művészekre. Elítélte az idegen modell követését, kiállt a német nyelv sokak által lenézett gazdagsága mellett, és egész érdeklődése a 'népköltészet' felé fordult. W. von Humboldt és J. Grimm később a herderi örökségtől indult el. Hazai irodalmunkban Batsányin és Kazinczyn, majd a magyar 'népiesség' indulásakor Petőfi és Arany Jánoson érezni hatását.
- 7 H.H. Meyer (1760—1832): zürichi festő, aki főként Rómában tartózkodik; itt ismeri meg Goethét, akinek művészeti tanácsadója, majd 1807-től a weimari festészeti akadémia igazgatója.
- 8 K.Fr. Zelter (1758—1832): német zeneszerző. 1800-ban a berlini Singakademie igazgatója. 1819-ben megszervezi az egyházi zeneintézetet. Goethe egyik legjobb barátja, a köztük élő levelezés három kötetben maradt az utókorra.
- 9 J.P. Eckermann (1792—1854): német író. 'Beitrag zur Poesie mit besonderer Hinweisung auf Goethe' (1823) c. munkájának megjelenése után Goethe a weimari udvarba hívta, ahol titkári teendőket látott el. E. a költő legszűkebb környezetéhez tartozott, az 1823 és 1832 közötti időszakban feljegyzett közös beszélgetéseik talán a legmegbízhatóbb kifejezői azoknak a nézeteknek, melyeket Goethe utolsó évtizedében vallott. ('Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren Seines Lebens 1823—1832.')
- 10 Elischer Boldizsár (Eperjes, 1818—1895): jogi tanulmányai után a nemzeti bank, és számos egyéb cég jogtanácsosa. Jurátus még, amikor részt vesz a pozsonyi országgyűléseken. Amikor Lipszében befejezi tanulmányait, megismeri Hirzelt és Wielandot, akik nagy segítségére vannak abban, hogy megkezdje azoknak a Goethe autográfoknak, metszeteknek és könyveknek a gyűjtését, melyeknek gazdagítását negyven éven át folytatta, majd orvos unokaöccsére, Elischer Gyulára hagyományozta. Elischer Boldizsárnak a gyűjtemény létrehozásán túl az is elvülhetetlen érdeme, hogy hazánkban újra fellendítette a költő iránti érdeklődést és kutatást. Elischer Gyula (1846—1909) a Rókus-kórház főorvosaként saját értékeit is felhasználva sokféle szociális, segítő szándékú egyesület létrehozásán dolgozott. A nagybátyjától örökölt Goethe-hagyatékot az MTA-nak ajándékozta.
- 11 Elischer Gyula levele [Wlassics Gyula Vallás és Közoktatásügyi miniszternek] Idegen kéz írása, autogr. aláírás, 2 f. Lh.: MTAK Kézirattár, jelzete: K 121/30.
- 12 Wlassics [Gyula] levele Eötvös Loránd-nak Hiv. irat, 1 f. Lh.: MTAK Kézirattár, jelzete: K 121/32.
- 13 Heller Ágost (1843—1902) mérnök, tanár. A gyűjtemény rendezése előtt az MTA kiküldi a 'főkönyvtárnokot' Frankfurt am Mainba és Weimarba, hogy az ottani gyűjtemények felállításáról benyomást szerezzen.
- 14 [Eötvös Loránd] levele [Wlassics Gyula-nak] Autogr.[?], 1 f. Lh.: MTAK Kézirattár, jelzete: K 121/31.
- 15 Goethe-szoba vendégeknyvei. 1896-1945. Lh.: MTAK Kézirattár, jelzete: K 123/2-4.
- 16 A könyvtárhoz tartozó Goethe-gyűjtemény állandóan élénk látogatásnak örvend, könyvtárát az akadémiai könyvtár helyiségeiben használják." A Jelentés felvilágosítást nyújt arra nézve is, hogy a Kézirattárra jutó évi 100 forinton túl, 30 frt. jutott külön az Elischer-féle Goethe-gyűjteményre, és a tönkrement könyvkötésekre ezen felül áldoztak. In: Akadémiai Értesítő, 1898. május 232—233. p.
- 17 Harsányi Móric végrendeletében a MTA-ra hagyományozta Goethe-gyűjteményét azzal a megszorítással, hogy az anyagot az ő nevén, de az Elischer-féle Goethe-gyűjteményhez csatoltan őrizze az utókor. Hagyatéka, mely három Goethe-autográfot, tizenhat kortárs-kéziratot, számos képet és könyvet tartalmazott, 1953-ban vett tulajdonába a MTAK Kézirattára.
- 18 Divald Kornél: A Magyar Tudományos Akadémia Palotája és gyűjteményei. Bp., MTA Kiadása, 1917. 121. o.